

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

TSJALLING SWIERSTRA & EVELIEN TONKENS

MIJNDEUGDEN EN ONZE DEUGDEN
VERLANGEN NAAR NEDERIGHEID, DIENSTBAARHEID EN
GEHOORZAAMHEID

Krisis, 2013, Issue 2

www.krisis.eu

1. *Op mijn eer kan men vertrouwen.*
2. *Ik wil trouw zijn aan God, ouders, leider en land.*
3. *Ik wil een vriend zijn voor allen.*
4. *Ik wil ridderlijk zijn.*
5. *Ik wil de handen flink uit de mouwen steken; hetgeen ik doe, doe ik goed.*
6. *Ik wil spaarzaam zijn.*
7. *Ik blijf opgewekt onder alle moeilijkheden.*
8. *Ik wil een goed vakman worden.*
9. *Ik wil een beschermer zijn van de natuur.*
10. *Ik wil gehoorzaam zijn zonder tegen te spreken.*

Dit waren de ‘tien geboden’ voor de leerling-mijnwerker aan de Ondergrondse Vakschool. Het zijn eerder deugden dan geboden: er staat niet wat de mijnwerker *moet doen* maar wat een goede mijnwerker *wil zijn*. Of beter: *wilde zijn*. Dit deugdenlijstje hangt niet voor niets achter glas, in een vitrine van het Heerlense mijnwerkmuseum. Met de mijnwerker zijn ook zijn deugden geschiedenis geworden: het lijstje getuigt van onversneden naoorlogs moralisme. Eer, spaarzaamheid, ridderlijkheid, opgewektheid en gehoorzaamheid, en dan nog wel ‘zonder tegenspreken’! Alleen

natuurbescherming oogt modern; waar kwam die opeens vandaan in 1946? Maar de overige deugden zijn overduidelijk padvinderig en soms zelfs uitgesproken ‘fout’.

Toch bleven wij erbij haken. Ze hebben namelijk voor ons ook iets aantrekkelijks. Wij verlangen heimelijk best naar wat meer trouw, opgewektheid en zelfs gehoorzaamheid. Fout maar aantrekkelijk, dat fascineert. Zijn wij – in tegenstelling tot Pieter nog lang niet aan ons pensioen – nu al hopeloos belegen, oubollig en reactionair geworden? Zijn we zelf te veel aan de macht en verlangen we daarom ineens naar andermans gehoorzaamheid? Of zijn er toch ook goede redenen voor onze fascinatie?

Onze deugden

Om onze fascinatie met dit achterhaalde rijtje deugden te ontrafelen is de eerste vraag: waardoor zijn deze tien deugden in onbruik geraakt, en wat is ervoor in de plaats gekomen? Om die vraag te beantwoorden is het handig de deugden te clusteren.

Het eerste cluster bevat algemene deugden als ‘op mijn eer kan men vertrouwen’, ‘ik wil ridderlijk zijn’ en ‘een vriend voor allen’. Zoek ‘eer’ op Google en boven aan de lijst – direct na de Europese Economische Ruimte – verschijnt watiseer.nl, een website die geheel gericht blijkt op Marokkaanse jongens. En zo is het. Bij eer denkt de gemiddelde autochtone Nederlander meteen aan ‘-wraak’, ‘familie-’, en ‘wat vinden de burens ervan?’ Eer verwijst naar een collectivistische cultuur van vaststaande sociale en morele codes, naar sociale controle en naar schaamte voor gezichtsverlies (in plaats van naar schuld voor het eigen geweten/God). Er bestaat natuurlijk vrouwelijke eer, maar de website gaat daar niet erg op in. Dat klopt met de volgende deugd: ‘ridderlijkheid’. Niet helemaal duidelijk wat we daaronder mogen verstaan. Naar een site watisridderlijkheid.nl kun je lang zoeken, en het synoniemenboek geeft alleen ‘hoffelijkheid’ en ‘galanterie’. Niet erg waarschijnlijk dat de mijnwerkers die laatste betekenis op het oog hadden. We vermoeden dat ridderlijkheid hier vooral verwijst naar conflicten volgens de codes beslechten (open vizier!) en anderen

helpen (op een stoere manier dan). En daarmee komt het in de buurt van ieders vriend zijn.

De sluiting van de mijnen begin jaren zeventig markeerde niet alleen het einde van een genre energiewinning maar ook het einde van dit genre deugdzaamheid. Wat heeft deze drie deugden de das omgedaan? Allereerst de individualisering. De hedendaagse deugden-toptien begint niet met *Op mijn eer kan men vertrouwen* maar met *Men mag erop vertrouwen dat ik zelf uitmaak wat goed en slecht is, en dat ik me daarbij niet laat beïnvloeden door wat anderen ervan vinden*.

Een tweede factor is de overal oprukkende competitie van markt en meritocratie. De liberale hegemonie sinds de jaren tachtig verhief competitie tot levensvorm: goede dingen komen alleen tot stand via competitie, is het idee. Deze nieuwe wijsheid trof zowel individuen als organisaties. De kritische burger werd een kritische consument die op basis van zijn persoonlijke voorkeur keuzes maakte en daarmee markt en publieke instellingen stuurde (de energievoorziening, de telefonie, de veiligheid, het onderwijs, de zorg, het openbaar bestuur enzovoorts). In relatie tot deugden bestaat er een wezenlijk verschil tussen de strijd van de ridder en de hedendaagse competitie. Een ridder kan in een gevecht mooi en edel verliezen, maar de moderne competitie erkent alleen nog maar *losers*. Het gaat daar niet om mooi winnen; lelijk of gewoon winnen volstaat ook. Ridderlijkheid heeft plaatsgemaakt voor de tweede moderne deugd: *Ik wil competitief zijn*.

En een vriend zijn voor allen, daar gelooft tegenwoordig alleen de marketingafdeling van Facebook nog in. Het is ook niet nastrevenswaardig omdat je nooit op een authentieke manier met iedereen bevriend kan zijn. Je kunt proberen je als vriend voor te doen, maar je kunt het op die schaal niet zijn. Kortom, deze deugd is te gronde gegaan aan het sinds de jaren zestig opgerukte romantische ideaal van de authenticiteit waarin we zeggen wat we denken en vice versa. De hedendaagse deugd luidt dan zoiets als: *Ik wil authentiek en origineel zijn. Beter bot dan hypocriet*.

Het tweede cluster deugden betreft de deugden van werk en kostwinner-schap. 'Ik wil een goed vakman worden' en 'Ik wil de handen flink uit de mouwen steken'. Het zijn deugden voor dubbeltjes die geen kwartjes zullen worden. Ze vertellen je wat je plaats is en wat je op jouw plaats kan en moet doen. Welk werk er op je afkomt en hoeveel dat wel niet is, daar ga je niet over. Maar je kunt wel je handen uit je mouwen steken en het je eer te na vinden om slecht werk te leveren of anderen ergens voor te laten opdraaien. En daarbij hoort: niet klagen, maar opgewekt blijven. Natuurlijk is het leven niet altijd makkelijk. Had iemand je iets anders voorgespiegeld dan? Op jouw plaats kun je niet veel veranderen aan de omstandigheden, maar wat je wel kunt en moet doen is een goed humeur houden, ook al zijn de omstandigheden beroerd. Ten slotte, op jouw plaats verdienen je niet veel, maar je kunt wel zuinig zijn.

Aan je positie kun je niets doen, maar in elke positie kun en moet je daarom het goede doen. De mijndeugden bevatten geen enkele verwijzing naar carrière maken, laat staan naar de ambitie om de baas te worden. Het is goed te begrijpen dat hier de klad in is gekomen. Daarbij speelt ten eerste de toegenomen sociale mobiliteit een rol. Wie voor een dubbeltje geboren was, moest voortaan een kwartje kunnen worden. Gelijke kansen op school moesten afkomst neutraliseren; voortaan zouden alleen talent en inspanning bepalend zijn voor ieders maatschappelijke positie.

Tja, hard werken doen we nog steeds en het wordt uiteraard nog steeds geprezen als iemand zijn of haar vak goed onder de knie heeft. Maar tegenwoordig krijg je de aansporing om een goed vakman te worden in de regel pas te horen als je te licht bent bevonden om hogerop te komen. Met een lage citoscore mag je via het lager en middelbaar beroepsonderwijs een goed vakman worden, nadat je bekomen bent van de score en de bijbehorende boodschap dat hogerop komen er niet in zit. Hoewel hogerop komen wel beter zou zijn, hoger dan je ouders en zelfs hoger dan je ouders ooit voor mogelijk hadden gehouden. Ook mijnwerkerskinderen kunnen directeur of minister worden, als ze maar talent hebben en hun best doen. Dit streven naar verbetering hangt nauw samen met de eerdergenoemde competitie als levensvorm. Geld is een uitdrukking van succes en dus belangrijk om te etaleren. 'Ambachtelijkheid' is een schrale troostprijs. Moderne deugden houden mensen niet op hun plaats maar pogen

hen daaruit vandaan te krijgen, desnoods weg te schoppen. Dus in plaats van *Ik wil een goed vakman worden* luidt de vierde hedendaagse deugd: *Ik wil de baas worden en veel geld verdienen*.

Tegelijkertijd rukte ook op het werk het hiervoor al genoemde romantische verlangen naar authenticiteit op. Dat neemt in de context van arbeid de vorm aan van zelfontplooiing. De oude deugd *Ik wil de handen flink uit de mouwen steken; hetgeen ik doe, doe ik goed* is dus vervangen door *Ik wil mij alleen inzetten voor een belangrijke zaak; als ik iets doe, doe ik het met overtuiging; anders doe ik liever niets*.

En waarom zou ik opgewekt blijven onder alle omstandigheden? Gelukkige slaven zijn de grootste vijanden van de vrijheid. Opgewektheid staat een kritische houding in de weg. Als de omstandigheden moeilijk zijn, moet je daar iets aan doen in plaats van een beetje opgewekt te gaan zitten zijn. Opgewektheid is vaak een individuele oplossing voor iets wat collectief en structureel fout zit. Kortom, in plaats van *Ik blijf opgewekt onder alle moeilijkheden* komt nu: *Ik wil alleen opgewekt zijn wanneer daar een gegronde reden voor is*.

En ja, dat sparen. We sparen nog steeds, tegenwoordig met de crisis weer wat meer zelfs. Maar we zijn er niet langer trots op. Daarvoor is sparen te benepen, angstig, levensvijandig en calculerend. Alsof je er niet op vertrouwt dat het zometeen weer allemaal beter wordt. Alsof je niet op jezelf vertrouwt. Slecht voor de economie ook nog. Kortom, we sparen zoals we vroeger aan seks deden: besmuikt en in het donker. De zevende moderne deugd luidt in plaats van *Ik wil spaarzaam zijn* daarom: *Ik wil nu genieten en dat graag laten zien*.

Hadden we het tot nu toe over vergeten deugden, de volgende twee kunnen beter worden aangemerkt als ‘verboden’ deugden: ‘trouw aan vaderland en leider’ en ‘gehoorzamen, zonder tegen te spreken’. Beide deugden betreffen de omgang met gezag en hiërarchie. Hier is de kloof die ons van de leerlingmijnwerkers scheidt wel het breedst. Wie deze deugden tegenwoordig leest, hoort meteen marcherende soldatenlaarzen en ziet paters aan kinderen friemelen zonder dat iemand daar iets van durft te zeggen. Sinds de jaren zestig is het ergste wat je kunt doen je welgemoed aanpas-

sen aan onderdrukkende structuren en onvoorwaardelijk vertrouwen op de daarbinnen heersende leiders. Gehoorzame burgers vormen de grondstof voor het ergste fascisme. Het gevaar schuilt in de braven, de redding in kritische intellectuelen en activisten. Een goed leven is een kritisch leven. Je moet zo veel mogelijk afstand houden en ieders woorden en daden vlijmscherp fileren. Moderne ouders oefenen hun kinderen in mondigheid. Politici laten het wel uit hun hoofd om zich te profileren als leider; liever zeggen ze dat ze hun volk volgen. En het was in die geest dat dit tijdschrift werd opgericht: geen tijdschrift van strebers, carrièremakers en bloedeloze braveriken maar van kritische intellectuelen. De moderne deugden die hierbij horen zijn – in plaats van *Ik wil trouw zijn* en *Ik wil gehoorzaam zijn zonder tegen te spreken* – respectievelijk: *Ik kniel nooit voor God, ouders, leider of land* en *Ik wil nooit gehoorzaam zijn en altijd tegenspreken*.

Het verschil tussen toen en nu ziet er kortom als volgt uit.

Toen	Nu
Op mijn eer kan men vertrouwen	Ik bepaal zelf wat goed en slecht is
Trouw aan God, ouders, leider en land	Ik kniel voor niets en Niemand
Een vriend voor allen	Authentiek en origineel; liever bot dan hypocriet
Ridderlijkheid	Competitie
Handen uit de mouwen, eer in het werk	Werken uit overtuiging, voor wat ik belangrijk vind
Spaarzaamheid	Genieten en dat laten zien

Opgewekt onder alle omstandigheden	Opgewekt als daar een reden voor is
Een goed vakman worden	De baas worden en veel geld verdienen
Beschermer van de natuur	Beschermer van de natuur
Gehoorzaam zonder tegenspreken	Nooit gehoorzaam, altijd tegenspreken

Wat de oude deugden gemeen hebben is dat ze mensen uitnodigen hun plaats in de morele en sociale orde in te nemen, de bestaande verhoudingen te respecteren, en er vervolgens binnen de gegeven omstandigheden het beste van te maken, daarbij op een beetje prettige manier samenwerkend met collega's.

De nieuwe deugden leggen geheel andere accenten. Ten eerste: wantrouw de samenleving en wantrouw elkaar: de samenleving is namelijk doortrokken van machtsongelijkheid en uitbuiting, en tussen mensen bestaat veel competitie. Ten tweede: ga ervoor! Maak er wat van! Trek je eigen(sten) plan, laat je door niemand de wet voorschrijven, zorg dat je succesvol bent, en vent dat succes zo zichtbaar mogelijk uit. In deze deugden weerspiegelt zich hoezeer onze samenleving sinds 1946 veranderd is. Toegenomen meritocratisering en marktwerking leidden samen tot een grotere onzekerheid over ieders positie – vandaag gecontracteerd, morgen niet meer; vandaag hoog in de scorelijstjes, morgen onderaan. Deze onzekerheid maakt het noodzakelijk om snel aantoonbare resultaten te boeken en deze zo breed mogelijk te etaleren. Publieke zichtbaarheid en erkenning zijn noodzakelijk. Er is al lang geen God meer die het toch wel ziet als wij in stilte veel goeds doen. Je mag en moet nu met alle kleine en grote successen te koop lopen, en met je rijkdom als teken daarvan. Dienen is voor losers, want welke gek veroordeelt zichzelf nu tot een onzichtbaar bestaan? Etileren zul je! Vooral het internet is tot een grote publieke etalage uitgroeid waar iedereen zichzelf tentoonstelt als ooit

alleen met gekken en kreupelen op de kermis gebeurde: komt dat zien, komt dat zien! Dit ben ik! *Ik, alles, nu!*

Mijndeugden

Het mijnwerkersleven was veel te zwaar, te ongezond, te onvrij en te onmondig en veel van de hedendaagse deugden hadden kunnen helpen om daartegen in opstand te komen en een beter leven op te eisen. En ja, het is dus goed dat we ons niet meer kritiekloos onderschikken aan de macht, de vader, de leider of een ander Gezag. Het is ook goed dat we onze rechten claimen in plaats van ons te laten misbruiken, en het leven niet uitstellen tot na het hiernamaals.

Maar toch. Toch kunnen de deugden die de mijnwerkers kleinhielden ons misschien ietsje groter maken. Want onze hedendaagse deugden brengen niet altijd het beste in ons boven. Het heeft iets armoedigs en tragikomisch om te moeten aanschouwen hoe wij en anderen onszelf opblazen en etaleren. Hoe we menen alleen bestaansrecht te hebben en toe te kennen aan mensen met bijzondere talenten en bijzondere prestaties. Hoe zelfs de top nog niet goed genoeg is omdat altijd er nog een toptop is. Het heeft iets pathetisch en kinderachtigs hoe we ons collectief genoodzaakt voelen om onszelf als bijzonder en uniek te zien en te presenteren. Sneue optoetering die de doodsangst niet kan verhullen dat we eigenlijk doodnormaal en tamelijk saai zijn. Geen top maar subtop of zelfs bodem. Geen ster maar een radertje in de machine. Gerust best aardig en soms van nut – mits we onze handen uit de mouwen steken.

De oude (mijnwerkers)deugden hadden een paar sterke punten die wij nu node missen. Ten eerste prezen ze en gaven ze vorm aan deugdzaamheid in de positie waarop je je bevindt. Ook in een samenleving waarin mobiliteit, prestatie, vooruitgang en competitie geprezen worden en gelukkig ook veel meer mogelijk zijn geworden voor veel meer mensen, leef je het dagelijks leven toch vaak vanuit de plaats die jou nu eenmaal toevallig op dat moment gegeven is. De mijnwerkers konden en mochten niet weg. In die situatie heeft het iets wreeds om te vertellen dat je op je plaats het

goede moet doen, terwijl de omstandigheden oneerlijk, onrechtvaardig en ongezond zijn.

Maar ook in een veel vrijere en mobieler samenleving als de onze nu wordt het dagelijkse leven meestal toch getekend door (al dan niet tijdelijke) gebondenheid en ondergeschiktheid. Gebondenheid aan werk, huis en relaties, aan taken en verplichtingen. Ondergeschiktheid aan afspraken, regels, procedures, groepen en organisaties. Het nieuwe deugdenrijtje dat we hierboven schetsten, biedt weinig soelaas in situaties van gebondenheid en ondergeschiktheid. Daarin is bijvoorbeeld *Ik wil de handen flink uit de mouwen steken; hetgeen ik doe, doe ik goed* bruikbaar dan: *Ik wil mij alleen inzetten voor een belangrijke zaak; als ik iets doe, doe ik het met overtuiging, anders doe ik liever niets*. En daarin is ook *Ik blijf opgewekt onder alle moeilijkheden* inspirerender dan *Ik wil alleen opgewekt zijn wanneer daar een gegronde reden voor is*. Dit werpt licht op een eerste reden waarom de ‘verboden’ mijndeugden voor ons iets aantrekkelijks hebben: we hebben niet genoeg aan deugden voor de plaats waar we naar streven, of die we moeten veinzen al bereikt te hebben, intussen doodsbang geen stap verder te komen. Naast de deugden die ons omhoog moeten stoten verlangen wij naar deugden voor de plaats waar wij ons bevinden.

Dit verlangen is misschien oubollig, samenhangend met het verlies van grote dromen dat ouwe lullen wel vaker overkomt. Maar ook ouwe lullen hebben deugden nodig. Bovendien zijn veel mensen al voor het bereiken van de status van ouwelulligheid op een plaats waar zij moeten of willen blijven. Wat behulpzaam is voor de ouwelul, kan dus ook behulpzaam zijn voor anderen.

Daarbij zien wij jonge mensen vaak worstelen met ongebondenheid. Ongebondenheid lijkt heden ten dage de preferabele situatie – en op die situatie zijn dan ook de nieuwe deugden toegesneden – maar ongebondenheid blijkt vaak een enorme klus. Zij leidt tot veel onzekerheid en lijkt soms meer op wachten dan op verlossing: wachten tot het lot je veroordeelt tot een plaats waar de kaders duidelijk zijn, je nog slechts beperkte keuzes kunt maken en handelen niet langer kunt uitstellen. Dat kind had je misschien niet gepland maar nu het er is, is het wel duidelijk wat er van

je verlangd wordt. Die baan is misschien niet ideaal maar je kunt in elk geval aan de slag.

De tweede, meer omvattende reden waarom de oude deugden iets aantrekkelijks hebben, is dat ze matigheid vorm gaven en prezen. Ze stelden een maat aan het ik, aan het alles en aan het nu. Het ik wordt begrensd door grotere gehelen: het staat in dienst van een organisatie, een collectief en of een ego-overstijgend ideaal. Het alles werd begrensd doordat de (per definitie beperkte) situatie waarin je je bevond je actieradius bepaalde. Het nu werd begrensd door deugden die betrekking hebben op een langere tijdshorizon. Er is geen reden om alleen nu spaarzaam of ridderlijk te zijn, want deze deugden beloven niet meteen iets op te leveren.

Momenteel missen we een maat – een maat aan competitie, aan jezelf etaleren, aan voorkeuren en aan de wens deze onmiddellijk te bevredigen. Dit gaat door voor vrijheid maar het is slechts negatieve vrijheid, geen positieve. Iedereen mag zelf, vaak via schade en schande, proefondervindelijk vaststellen wat een maat zou kunnen zijn. Bij ontstentenis van levenswijsheid is het leven zelf de leerschool. Als het leven tegenzit, dan kom je er wel achter wat eigenlijk de juiste maat was. En dan mag je hopen dat je het niet te veel verbruikt hebt en nog een nieuwe kans krijgt. Als je bijvoorbeeld door schade en schande hebt ervaren wat te veel assertiviteit of te veel empathie is, mag je hopen dat je daarna bij een nieuwe werkgever of partner een nieuwe kans krijgt.

Als je leven meezit, is er niets of niemand die de maat stelt; dan kun je baden in luxe en/of roem. Tot je toch een keer je neus stoot op een grens; zie daar het plot van de parabel Moszkowicz. Zowel bij voorspoed als bij tegenslag is er alleen de harde leerschool van het leven die paal en perk stelt; niet de zachtere leerschool van de ethiek. We leren alleen negatief, door onze neus te stoten, niet positief door actief grenzen te stellen en daarvoor verantwoordelijkheid te nemen. En intussen, voordat we op een grens stuiten, moeten we onszelf opblazen. Succes lijkt nauwelijks meer haalbaar voor wie zichzelf niet opblaast. Deugden die een maat stellen, helpen kortom bij het uitoefenen van positieve vrijheid.

Ik, alles, nu is het tegenovergestelde van het rijtje vergeten deugden dat kan worden samengevat als *wij, een beetje, ooit*. Die deugden hebben nu iets aantrekkelijks voor wie net als wij moe wordt van de verheerlijking van het eigen ik dat alles wil en moet en wel nu. Dat is de charme van nederigheid, dienstbaarheid en bescheidenheid: dat je ook mag bestaan als je niet heel bijzonder of uniek bent, maar gewoon iets doet waar anderen wat aan hebben. Dat het verdienstelijk is om elke dag te zorgen dat de schooldeuren op tijd open zijn en de verwarming tijdig aan of de klaslokalen schoon. Dat ook een radertje in een machine verdienstelijk is. Sterker: dat *juist* zo'n radertje verdienstelijk is, omdat alle radertjes nodig zijn om de machine te laten draaien.

Pieter Pekelharing heeft ons vijftienvintig jaar geleden ooit stil gekregen met een citaat van – als de herinnering ons niet bedriegt – George Orwell: 'Everyone should have a decent sense of failure'. Deze reflectie op de oude mijnwerkersdeugden is daarvan een laat gevolg. We pleiten niet voor een simpel eerherstel van de oude deugden zoals de mijnwerkers die ingeperd kregen. Wel voor een synthese tussen *ik, alles, nu* en *wij, een beetje, ooit*. Een goed leven, waarin mensen tot bloei komen, vereist een combinatie van beide. Voor jezelf kunnen opkomen maar ook dienstbaar, nederig en soms gehoorzaam zijn ten aanzien van iets wat groter is dan jezelf. Zo'n nieuw evenwicht vereist iets van de samenleving, want je moet je daarin veilig genoeg kunnen voelen om je beperktheid en kwetsbaarheid te kunnen erkennen en te laten zien.

Tsjalling Swierstra is hoogleraar Filosofie aan de Universiteit van Maastricht. Hij publiceert vooral over techniekfilosofische en sociaalfilosofische kwesties. Hij publiceerde onlangs samen met Simone van der Burg *Ethics on the laboratory floor* (Palgrave 2013).

Evelien Tonkens (1961) is sinds 2005 bijzonder hoogleraar Actief Burger-schap bij de afdeling Sociologie en Antropologie van de Universiteit van Amsterdam. Haar meest recente boeken zijn *Crafting citizenship. Negotiation tensions in modern society* (met Menno Hurenkamp en Jan Willem

Duyvendak, Palgrave 2012) en *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk* (met Mandy de Wilde, Van Gennep 2013).

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.